

БЪЛГАРСКО СПИСАНИЕ ЗА ОБРАЗОВАНИЕ

БРОЙ 1

2021

BULGARIAN JOURNAL OF EDUCATION

VOLUME 1

2021

БЪЛГАРСКИТЕ УЧИТЕЛИ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

ЕМИЛИЯ ИВАНОВА ЕНИЧАРОВА

Emilia Ivanova Enicharova. BULGARIAN TEACHERS DURING THE REVIVAL

Резюме. В статията се коментират въпросите, свързани с особеностите в процеса на обособяването на професионалната група на българските учители през Възраждането.

Ключови думи: *Възраждане, учители, професионална подготовка.*

Summary. The article comments on the issues related to the peculiarities in the process of formation of the professional group of Bulgarian teachers during the Revival.

Key words: *Revival, teachers, professional training.*

Румяна Радкова посочва, че най-голям процент от българската интелигенция през Възраждането са учителите, като обособяването на тяхната професионалната група отразява еволюцията на възрожденската ни обнова. Необходимите условия за реализиране на този процес се свързват с изявата на обществена група с потребност от рационални знания, която притежава ресурс да подсигури в материален и организационен план учителския труд, с развита мрежа от светски училища, в които да се реализира специализи

раният учителски труд, с наличието на подготвени лица, които да изпълняват функциите на професионалния учител. В ситуацията на чужда власт и без конкретна институция, която да определи и да се заеме с реализирането на целенасочена стратегия по отделяне на учителството от прослойката на свещениците и занаятчиите, занимаващи се и с преподаване, този процес протича стихийно. Но към първото десетилетие на XIX в. се забелязва известно синхронизиране на необходимите условия, в резултат на което стават все по-видими контурите на професионалната група на българското учителство – с разнообразна подготовка, с неединни изисквания към представителите ѝ, заемащи различно обществено положение и с нееднаква материална осигуреност (Радкова, Р., 1986, с. 203-204).

В периода на Ранното българско възрождение, всеки, наред с монасите и свещениците, за които учителстването било едно от основните задължения, владеещ четенето и писането, при желание можел да стане килиен учител. В последствие, придобитото начално образование се приема за достатъчен атестат за кандидата за учител във взаимно училище. Но от 40-те години на XIX в., съобразно стопанското оживление по нашите земи и свързаните с това нови културно-просветни потребности на българите, се повишават и изискванията към образователния ценз на учителите. Тези обществени очаквания се удовлетворяват чрез подготовка на бъдещите учители в най-добрите български класни и средни учебни заведения, а все по-често и чрез обучение в други държави.

От общо 4378 мъже и жени учители има данни за образованието на 1174 мъже и 151 жени. От тях 214 са с килийно, 86 с взаимно, 370 с класно, 382 със средно и 122 с висше образование (Даскалова, К., 1983, с. 45).

Учители с килийно образование работят до Освобождението, като броят им постепенно намалява за сметка на учителите със светско образование. Освен в манастирите, метосите и църквите, те преподават в селата и в някои градски махали. Като частни килийни учители се изявяват и представители на различни професии, за които учителстването е допълнителен ангажимент. Й. Груев си спомня следното: „През лятото на 1836 г. учих у даскал Иван, който даскалуваше в една стая, дете същевременно си работеше разни обуца като папукчия”. Учителят на Атанас Иванов „...дохождаше когато си щеше...кажеше ни да мълчим и захващаше да си шие нещо – обикновено тогавашните учители бяха и терзии...”. Учителят на Пловдивският митрополит Максим „...чичо Спиридон (килийният учител в манастира – б.м. Е.Е.) разбираше и от терзилък: той шие, аз чета буки-ба”, а Иван Найденов си спомня: „Даскал Никола седеше и работеше-

ше терзильк” (Христоматия по История на образованието и педагогическата мисъл в България, 1963, с. 51-54).

Сведенията за взаимните учители, които също работят до Освобождението, са фрагментарни, а очевидно и непълни, защото са открити данни за едва 86 души. Едни от най-известните взаимни учители по българските земи са Н. Рилски, учителствал в Габрово и Копривщица, Х. Павлович в Свищов, Захари Круша в София, Р. Блъсков в Калипетровското училище, Кръстю Пищурка в Лом, И. Момчилов в Елена и др. В групата на тези учители, от края на 60-те години на XIX в., се включват и учителите по „звучната метода”, обучени преди всичко от Й. Ковачев в Щип, от Р. Каролев в Габрово, от Р. Рачев в Шумен и К. Коев в Търново (Даскалова, К., 1983, с. 46; Обрешков, О., 2009, с. 205).

Голяма част от класните училища у нас придобиват значителна популярност не само защото предлагат на българските младежи възможност да получат по-високо образование, но и заради уважението, което си спечелват учителите в тях – не рядко, изборът на класно училище е предрешен от авторитета на преподавателския състав. Такъв е случаят с класните училища на И. Момчилов в Елена, на Н. Попконстантинов в Пазарджик, на Ботьо Петков в Калофер, на Н. Геров и Й. Груев в Копривщица и Пловдив, на Добри Войников в Шумен, А. Тошева в Стара Загора и т.н. (Даскалова, К., 1983, с. 47).

Учителите с диплома за средно образование са 382, като 70 от тях завършват българските гимназии в Болград, Габрово и Пловдив, а останалите – европейски средни училища. От чуждите възпитаници най-голям е броят на следвалите в Гърция, Русия, Сърбия, Румъния, Чехия, а малка част са предпочели френски и американски лицеи и колежи на територията на империята и извън нея.

От общо 627 души с висше образование, 122 упражняват учителската професия, като по-голяма част от тях са с хуманитарно образование (пак там, с. 53).

Има сведения за 26 жени учителки с килийно образование – най-вече монахини, получили елементарно образование в манастирски или църковни килийни училища. Учителките, завършили взаимно училище, за които има данни, са 10, като действителният им брой със сигурност е бил много по-голям. Учителките с класно образование са 77, 38 учителки са със средно образование, като за двадесет от тях се знае, че са руски възпитанички. Няма данни за учителки с висше образование (пак там, с. 55).

Към края на XVIII в. в търсене на добре подготвени учители някои общини като Карловската, Старозагорската, Казанлъшката и Еленската се обръщат за съдействие към Рилския, Хилендарския и Зографския манастир, които по това време са едни от най-известните културни средища на българите (Радкова, Р., 1986, с. 206). Търсени са съвет и помощ и от видни българи, живеещи в чужбина, както и от руския вицеконсул в Пловдив Н. Геров, а Христо Г. Данов, например, освен че помага за намирането на учители за училищата в Македония, изпълнява и ролята на посредник и арбитър за уреждане на споровете между настоятели и учители. С времето, все по-често общинарите и учителите, оценили възможностите на периодичния печат, публикуват обяви – едните, за да известят за наличните учителски места в една или друга община и условията по наемането, а другите, за да представят кандидатурата си. Понякога настоятелствата директно пишат на български младежи, учещи в чужбина, приканвайки ги, като се върнат в родината, да станат учители в съответния град или село. А имало и друг, още по-прагматичен подход – настоятелството финансира обучението на даровит младеж, чийто ангажимент съответно е, като получи диплома, да стане учител в местното училище. Случвало се български учители да получават покана за работа и от мисионерски училища (Даскалова, К., 1983, с. 79-80).

Първоначално наемането на учител се осъществява, чрез устно договаряне, а към средата на XIX в. започва изготвянето на писмени договори, наричани контракти или съгласителни, в които се посочва продължителността на учебната година, почивните и празничните дни, уреждат се видът и условията по заплащането – в пари или в натура, срокът на плащане, уточняват се битовите въпроси, свързани с жилище и отопление, изясняват се допълнителните ангажименти на учителя, било като певец в черквата, било като писар в общината и на събранията на еснафите, било като читалищен работник (пак там, с. 80-81). Така например, в договора от 1842 г., между учителя Георги Поппетров и шуменските общинари, се посочва, че даскал Георги ще учи до 60 момчета на български и гръцки език и ще получава по 80 гроша месечно. В допълнение трябва да пее в храма и ако го поканят, да придружава свещениците при водосвет. За допълнителния труд се предвижда допълнително възнаграждение. По същото време (1844 г.) е подписан договор между помощник учителя в началната степен Тодор Попантонов и училищните настоятели на Шуменското взаимно училище за 950 гроша на година, които ще се изплащат на четири вноски без допълнителни ангажименти в храма (Радкова, Р., 1986, с. 232). Но в някои населени места на писмения договор не се гледало като на задължителен документ, поради което процедурата по наемането се изразявала в отколешния

ритуал по целуване на ръка на местните първенци. Така работели в Ихтиман. Тук не се взирали много-много в дипломата на учителя, но затова пък без певчески умения кандидатът нямал никакъв шанс да получи мястото. Устната договорка се отразявала в тефтер, като срокът на наемането бил една година (Даскалова, К., 1983, с. 80-81).

До 30-40-те години на XIX в. учителите можели да започнат работа по всяко време, но най-често това ставало от Димитровден с край на учебната година Гергьовден, а с течение на времето договорът вече обхващал периода август-септември до същите месеци на следващата година. Често в случай, че хората останат доволни от работата на даскала, контрактът се подновявал за още една, понякога и за повече години, като същевременно се увеличавала и заплатата на учителя.

Обяснимо, в началото при договарянето не се включват специални изисквания относно преподаваните знания – от килийните учители се очаквало да изучат децата по черковните книги. Но с годините, с нарастващата необходимост от по-богати, реални и практически знания, се засилва и интересът към учители, компетентни в областта на математиката, географията, търговията, гръцки, френски език и т.н. Във връзка с това възниква практиката да се издават документи, удостоверяващи компетенциите на притежателят им. Така например, през 1837-1839 г. Неофит Рилски създава т.нар. „трета степен” на взаимното училище в Копривщица, в която подготвя бъдещите учители по взаимния метод – няколко напреднали ученици теоретически изучават системата Бел-Ланкастър и наблюдават приложението ѝ в началната степен. Завършилите курса получават специален сертификат от Неофит Рилски – от историческа гледна точка това е първият документ удостоверяващ квалификацията на определено лице, който при сключване на договор с настоятелството служи като атестат за професионалната компетентност на кандидата (Радкова, Р., 1986, с. 218). А управата на Пловдивското класно училище заверявала дипломите с подписите на учителите и училищния печат, като се уточнява, че само притежателите на тези дипломи са усвоили звучната метода (Даскалова, К., 1983, с. 83). Понякога обаче, дори при наличието на отлична „академична” подготовка, липсата на музикални способности се оказвала пречка за наемането на учителя. Такъв е примерът с Никола Еничерев, който трябвало да търси училище, чието настоятелство няма да изисква от него да се изявява и като черковен певец (пак там). Такъв проблем обаче, явно не е съществувал за Райно Попович, Е. Васкидович, Гаврил Кръстевич, Александър Екзарх и др., които се справяли много добре като черковни певци (Радкова, Р., 1986, с. 228).

Дълго време задълженията на учителите се излагат устно или в договора по наемането, а впоследствие започват да се включват в училищните документи. Конкретни примери в това отношение са „Правилник на Копривщенското класно училище” от 40-те години на XIX в., „Кратки закони за изпълнение на длъжностите на учителите и учениците” за Цариградското българско училище от 1864 г., „Училищните закони” отнасящи се за учителите от Габрово, „Закони за учителите” от 1865 г. за Копривщенското училище, уставите на богословските училища в Самоков и Лясковец. Като цяло задълженията се отнасят до спазването на определен училищен ред и нормите на доброто поведение. И ако към килийния учител претенциите са доста общи и често дори не се отразяват писмено, вероятно защото са във връзка единствено с традиционния морал, т.е. изискванията се подразбират, то спрямо светските учители очакванията са повече и по-строги, и са фиксирани най-често в училищната документация (Даскалова, К., 1983, с. 91-92).

Конкретен пример за формулиране на изисквания към личността и професионалните качества на учителя се съдържа в предговора на Рибния буквар. Д-р П. Берон посочва, че новобългарският учител трябва да бъде „отвътре и отвън добър, смирен, кротък, целомъдрен и благочестив”, да насочва децата към „добродетел и учение”, да бъде пример за тях. В образци на запазени договори между училищното настоятелство на Шуменското училище и Илия Георгиев от 1841 г., който е нает за три години да учи 100 деца за 1600 гроша на година и Никола Поптодоров от 1842 г. за една година със заплата 700 гроша, фигурират изисквания към моралните качества на учителя – ако бъде установено, че се занимава с „безпътни работи” чорбаджиите ще го съдят (Радкова, Р., 1986, с. 232-233). Тези „указания” и предупреждения илюстрират установената във възрожденското ни общество нагласа, че учителят трябва да бъде не само образован, но и да е носител на високи нравствени качества. От него се очаквало да води живот напълно в съответствие с разбиранията на местната общественост, като това важало с особена сила за жените учителки: „Ний не щем високо учение, но добро поведение” – така се обърнали клисурци към учителката Гана Найденова (цит. по Даскалова, К., 1983, с. 116).

Без да подценяват възпитателните си функции, самите учители често насочват вниманието по-скоро към професионалната подготовка и знанията на педагога, който според тях трябва „да има пълно знание на ония науки, които преподава на учениците си”, да знае повече от това което преподава, да подготвя съвестно уроците (пак там, с. 119). Според Р. Блъсков учителят е „месия”, който трябва да обработва „първобитното трънливо поле на невежеството”, като осо-

бено трудна е задачата на селския учител. Но от думите на Бачо Киро Петров става ясно, че учителите започват да поставят пред себе си и по-широки задачи: „Учителят – това е лицето на селото и негов водач” (пак там, с. 118), а Андрей Робовски от Елена разсъждава така: „Учителят е отличен от членовете на гражданското общество...с една дума, учителското звание е много трудно, свещено и голямо. Ако искаш да узнаеш, то ти стани учител и ще опитаеш; че учител, който си изпълнява делата, е най-достоеен и полезен член на обществото, който на отечествения жертвеник принася всичко, що е у него най-драгоценно – своята свобода, разум, своята душа” (цит. по Радкова, Р., 1986, с. 239).

С други думи изискванията на обществото, а и на самите учители към себе си, са били доста високи, поради което, обобщавайки ги в сатиричен дух, Христо Ботев казва, че учителят трябва „да бъде търпелив като вол, добър като агне и телесно здрав като битолски просяк” (Даскалова, К., 1983, с. 118).

Благодарение на възрожденските учители се осъществяват сериозни трансформации в учебното дело, свързани със замяната на гръцкия и църковно-славянския език в училищата с говоримия български, замяната на религиозните със светски знания и въвеждането на нови учебни предмети и методи на обучение – взаимоучителен, класно-урочен и звучен метод.

Идеологическа обосновка на необходимостта от обучение на говорим български език прави Паисий Хилендарски, след него и Софроний Врачански, но д-р П. Берон в предговора на Рибния буквар от научна гледна точка говори за отхвърлянето на неразбираемия църковнославянски език и за въвеждането на взаимния метод на обучение. Десет години по-късно идеите на П. Берон се реализират блестящо в Габровското взаимно училище, чийто почин е подет веднага от обществеността в десетки български селища. И. Момчилов пръв премахва гръцкия език от преподаването в класното училище в Елена, Дичо Марков прави същото в сливенското класно училище през 1851 г., а Кузман Шапкарев въвежда българския език в училищата в Струга и Охрид (Радкова, Р., 1986, с. 100).

Макар че възрожденското ни училище се характеризира преди всичко с хуманитарна насока на образованието, благодарение на подготвени учители в учебните планове на доста училища се включват и предмети с практически характер. Мнозина измежду най-видните ни културни дейци, като П. Берон, К. Фотинов и И. Богоров, обръщат внимание на необходимостта от утилитарност на образованието, като Хр. Г. Данов например настоява, че то трябва да се ориентира към „най-нужните народни потреби”. Прозвучава идеята, в населените места, разчитащи на земеделието и скотовъдството, да се преподават най-вече естествени науки, а в селищата с развити занаяти и търговия да се учи по-обс-

тойно математика, география и търговски дисциплини (цит. по Даскалова, К., 1983, с. 101).

От средата на 40-те години на XIX в. с развитието на мрежата на класните училища се налага класно-урочната система на обучение, а в края на 60-те години се въвежда звучният метод на ограмотяване, който заради бързите си резултати предизвиква огромен интерес сред българските учители. Цвятко Недев Самарджиев си спомня: „...40 ученици, които влязоха в училището на 5-ти август при учителя Й. Ковачев, който три седмици предава звучната метода в Габровското училище на горните 40 новоначални ученици...до 13 ноември децата изучиха азбуката тъй, че да могат да прочитат и пишат. Можеше всеки ученик да си напише на таблата кой какво е направил у тях...и ми написаха по два-три реда наизуст” (Христоматия по История на образованието и педагогическата мисъл в България., 1963, с. 176). Обнадежден от постиженията си като учител, обучаващ по звучния метод, Ц. Самарджиев съставя „самостоятелно ръководство, което не се отличава със строга последователност и систематичност, но е важно...че това ръководство е послужило на много учители из България, които нарочно дохождали в Габрово да изучават звучната метода при г-на Цвятко Самарджиев” (пак там, с. 177).

И ако за доста дълго време един учител е преподавал всички предмети, с годините се заражда специализацията на учителския труд (Даскалова, К., 1983, с. 95). Появяват се учители „специалисти” по чужди езици, по физика и математика, по търговско дело и счетоводство, по педагогика и богословие, по домакинство и ръкоделие. И тъй като някои от групите предмети се изучават само в определени училища, тези дисциплини придават специализиран облик на обучението в съответните учебни заведения. Такъв е случаят с педагогическото училище на Й. Ковачев, търговското училище на Д. Шишманов, духовните семинарии в Лясковец и Самоков (Обрешков, О., 2009, с. 105).

Заслужава да се отбележи и заслугата на българските учители във връзка с организирането на неделни училища от края на 60-те и през 70-те години на XIX в. Лектори в тях са най-изтъкнатите хора от местната общественост, но сред тях най-често се срещат имена на просветни дейци – Цани Гинчев, А. Тошева, Антон Кесяков и др. След възникването на читалищата, учителите се заемат и с организирането на обществени читални, и ползвайки се със заслужения авторитет на едни от най-ерудитаните хора, беседват и разясняват въпроси, свързани със събитията в империята, в Европа и света. Освен това, някои от българските учители, като К. Пишурка в Лом, стават инициатори на първите те-

атрални представления у нас през Възраждането, изявявайки се като драматурзи и артисти (Даскалова, К., 1983, с. 139).

Малко е да се каже, че българските учители имат огромни заслуги за духовната пробуда на народа ни в епохата на Българското възраждане. Независимо дали са духовни или светски лица, те се оказват организатори и вдъхновители на всяка промяна в обществения живот. Те са читалищни дейци, създатели на голяма част от учебната книжнина, редактори на периодични издания, книгоиздатели, носят и таланта на артиста, музиканта, поета и писателя (по Обрешков, О., 2009, с. 208), а мнозина от българските учители, като Панайот Волов и Христо Ботев, изгарят в пожарищата на борбата за национална независимост.

Използвана литература:

Даскалова, К. (1983) Българският учител през Възраждането. С.

Обрешков, О. (2009) Българският учител през вековете. С.

Радкова, Р. (1986) Българската интелигенция през Възраждането. С.

Христоматия по История на образованието и педагогическата мисъл в България. С., 1963

Проф. д-р Емилия Иванова Еничарова

СУ „Св. Климент Охридски“

Факултет по педагогика

Катедра „История на педагогиката и управление на образованието

e-mail: enicharova@fp.uni-sofia.bg